

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.37.261454

УДК 81-139'373:37.012:347.176.2

БЕРЕЖНА Світлана Миколаївна,

викладач кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; пер. Маяковського, 7, м. Одеса, 65082, Україна; тел.: +38 0964546482;
e-mail: ss4248647@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7629-2175

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ В ЛЕКСИКОЛОГІЇ В АСПЕКТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМЦІВ

Анотація. Статтю присвячено системному аналізу в лексикології. Проведене міждисциплінарне дослідження показало, що системні методи та певні принципи (ієрархічності; синергетичності), показники (оптимізація) можуть бути покладені в розробку нових методик у лексикології. **Мета** статті — запропонувати нові підходи до вирішення проблеми вивчення лексики іноземних мов на основі методу системного аналізу. **Об’єктом** дослідження є лексична система мови. **Предметом** дослідження є моделі системного аналізу. **Результатом** дослідження стали **висновки**: міждисциплінарний метод системного аналізу по суті є синтетичним, таким, що дозволяє працювати з великою кількістю вхідних даних на різних рівнях організації системи, дає змогу оптимально їх обробляти системно, прискорює процес формування

лексичної компетенції та дозволяє наближатись до синтетичного алгоритму, закладеного в будь-якій мові. Алгоритм, у свою чергу, можна реалізовувати в умовах вивчення іноземної мови і створювати на його основі методи вивчення лексики з використанням комп'ютерних програм і алгоритмів.

Ключові слова: системний підхід, системний аналіз, методи системного аналізу, метод моделювання, графічний метод, семантизація, лексична система.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі людина не може задовольнятися лише знанням рідної мови. Наразі постає питання про необхідність розмовляти мінімум трьома іноземними мовами. Як ми можемо бачити із багатьох досліджень науковців, існує низка проблем, пов'язаних із формуванням лексичних навичок під час вивчення іноземної мови.

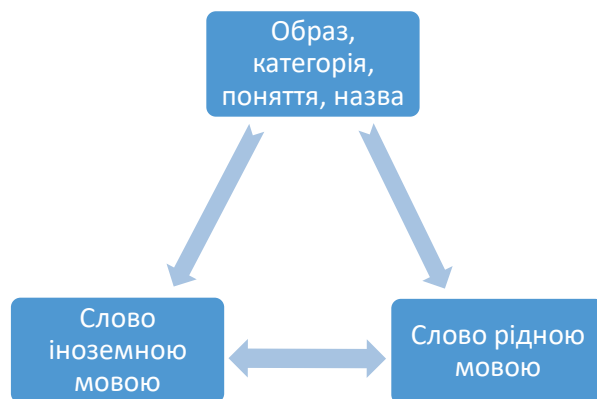
Формулювання завдань. Статтю присвячено системному аналізу в лексикології. Вважають, що трудомістким є процес вивчення первинної лексики та її семантизація. Запропонований системний метод і певні принципи (ієрархічність; синергетичність), показники (оптимізація) можуть бути покладені в розробку нових методик у лексикології. Мета статті — запропонувати нові підходи до вирішення проблеми вивчення лексики іноземних мов з використанням методу системного аналізу. Об'єктом дослідження є лексична система мови. Предметом дослідження визначено моделі системного аналізу.

Зв'язок із попередніми дослідженнями. Сьогодні ми перебуваємо в парадоксальній ситуації: з одного боку, маємо багато наукових праць, автори яких пропонують різні способи застосування тих чи інших методів задля викладання іноземних мов, а з іншого боку, дослідники відзначають, що «праць узагальнюючого, системного характеру все ще дуже мало» [3]. У цьому напрямку тему висвітлюють М. П. Кочерган, О. І. Федоренко, Г. П. Мельников, О. О. Селіванова, С. В. Гринєв-Гриневич, А. Р. Габідулліна, Ю. П. Сурмін, Ю. І. Черняк та інші.

Лінгводидактичні аспекти вживання системного аналізу в лексикології досліджували Т. Р. Кияк, Б. М. Сокіл, Н. Л. Драб, Н. Ф. Бориско, С. Ю. Ніколаєва, Л. О. Павлова, Н. І. Гез та інші. Для забезпечення функціонування лексики у процесі спілкування потрібно сформувати у студентів відповідні лексичні навички: рецептивні і репродуктивні. Реалізація освітнього потенціалу формування лексичної компетенції студентів має сприяти засвоєнню необхідного й достатнього комунікативного рівня для подальшого здійснення пізнавальної діяльності в навчально-професійній та соціокультурній сферах. Проте методика формування лексичної компетенції, під якою мається на увазі «знання і здатність використовувати мовний словниковий запас» [8], досі потребує пильної уваги з боку методистів. Отже, завданням статті є не лише спроба розглянути шляхи, алгоритми, вправи щодо формування лексичних навичок, але, насамперед, запропонувати нові підходи до вирішення проблеми вивчення лексики іноземних мов із використанням методів системного аналізу. Застосування міждисциплінарних методів дає змогу оптимізувати та прискорити процес формування лексичної компетенції. Причому неабияке значення набуває саме системність методики.

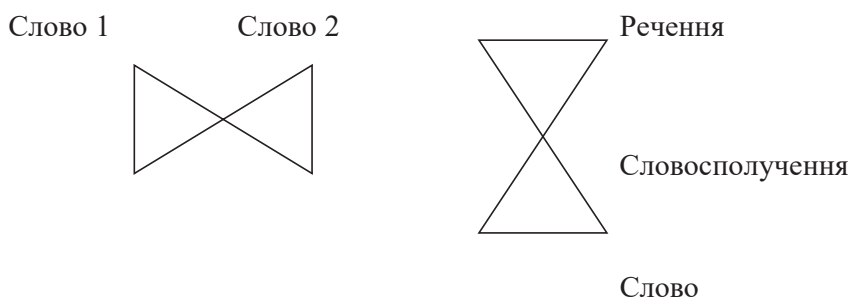
Ю. І. Черняк розподіляє методи системного аналізу на чотири групи: неформальні, графічні, кількісні та моделюючі [19]. У цій роботі використано графічний метод і метод моделювання. Саме «створення системної методики є суттєвою проблемою в сучасній лінгвістиці» [3]. У статті ми пропонуємо моделі, які можуть бути корисними в процесі засвоєння лексики будь-якої мови.

Виклад основного матеріалу. Вважають, що трудомістким є процес вивчення первинної лексики та її семантизація. На першому етапі взаємозв'язки, які зароджуються у свідомості, ми проілюструємо у схемі (див. мал. 1).

Мал. 1. Модель взаємозв'язків у процесі вивчення лексики

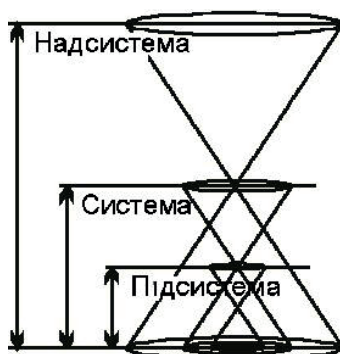
З точки зору системного аналізу, будь-яка мова — це система, елементи якої взаємопов'язані між собою на горизонталі (синергетичні взаємозв'язки, мал. 2) і на вертикалі (ієрархічні взаємозв'язки, мал. 2).

Мал. 2. Синергетичні та ієрархічні взаємозв'язки в мові

У відповідності до принципу взаємопов'язаності, глибинні взаємозв'язки синергетичного характеру в лексикології — це словотворчі гнізда, синонімічні ряди, антонімічні пари, фразеологічні звороти і деякі менші об'єднання. А з точки зору принципу ієрархічності, в лексичній системі мови існують гіпероніми та гіпоніми. У цій статті під вертикальною моделлю системного аналізу у вигляді двох рівнобедрених трикутників мається на увазі наступне. Верхній трикутник позначає наявність «більш організованої системи або частини системи, що за ієрархічним принципом має більш складну організацію та більше елементів системи» або «керуючий імпульс» [10], відповідно, попередній нижній трикутник відповідає менш організованій системі або частині системи, яка спроможна сприймати імпульс від більш упорядкованої системи. Точка їх перетину має позначення перехідного процесу [10].

Введемо для опису різнорівневих (ієрархічно обумовлених) систем наступну модель системної обумовленості (див. мал. 3). У наданій моделі ми розглядаємо взаємозв'язок на трьох рівнях: підсистема-система-надсистема і сім рівней структури, які притаманні будь-якій мові. Наприклад, надсистема — текст, система — речення, підсистема — лексична одиниця. Надані системо-обумовлені ланцюги використовують поступово і послідовно для презентації та семантизації будь-якої лексики.

Мал. 3. Системна обумовленість

Ми вважаємо, що такий метод системного аналізу як моделювання надає широкі можливості для структурування лексичного матеріалу та побудови наочних прикладів наявності системних взаємовідносин у будь-якій мові. «Мова є системним утворенням, кожний елемент якого існує лише тому, що пов'язаний певними відношеннями з іншими елементами», — зазначає А. Р. Габідулліна. Так, в опануванні українською мовою як іноземною на етапі ознайомлення з тематичними групами слів слухачам пропонують систему вправ для закріплення цих лексичних одиниць; потім настає етап взаємодії елементів системи з іншими елементами за ієрархічним принципом (див. мал. 2). На цьому етапі відбувається ознайомлення реципієнтів з різними типами словосполучень, а також введення їх у речення та, згодом, у мікротекст, текст. Ми вважаємо, що системний підхід і знання системного аналізу можуть бути корисними для фахівців, учителів, які зможуть якісно та системно навчити учнів, студентів оволодінню лексичними навичками. Це оптимізує процес навчання і робить його ефективним, цікавим і пізнавальним.

Наступна модель виходить за межі лексикології та показує її взаємозв'язки з іншими розділами лінгвістики. Семирівнева модель запропонована В. А. Поляковим. Найважливішими принципами системного аналізу, за цією моделлю, є принципи *елементаризму*; *загального взаємозв'язку*; *розвитку*; *цілісності*; *системності та оптимальності*; *формалізації*; *ієрархічності та нормативності*; *цільпокладання* (див. мал. 4).

Мова, як і будь-який системний об'єкт, має, за принципом цілеспрямованості систем, мету і функції. Мова — це система передачі інформації в соціумі, напряму пов'язана з мисленням як вищою пізнавальною діяльністю людини. Отже, мета і головна функція мови — бути засобом комунікації між людьми.

Мал. 4. Структура мови з точки зору системного аналізу

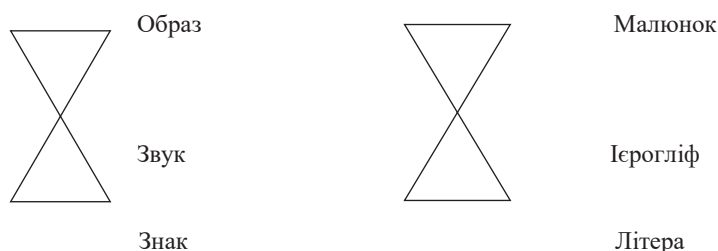
Будь-яка мова як інформаційно-знакова система унормована низкою правил, постулатів і внутрішніх законів. Ієрархічний принцип проявляється через становлення лінгвістики як науки про мови. Формалізація мови відбувається засобами знакової системи і знаходить відображення в різноманітні літературних творів, технічної, юридичної та іншої літератури. Акт мовлення — це важливий системоутворювальний фактор будь-якої мови. Саме мислення людини та його прояв у мовленні є джерелом сенсів, знання та інформації. Мовна система є гнучкою, релятивною, контекстуально визначеною. Системний принцип цілості вказує на те, що мови нерозривно зв'язані із народом і, відповідно, взаємопроникають одна в одну (прагнучи з'єднати цілісне). Тобто існує досить велика кількість слів, зрозуміла для різних народів.

Принцип розвитку пов'язаний, по-перше, із удосконаленням мовних засобів. До того ж, речення — інтонаційно, лексично і граматично є семантико-синтаксичним цілим. Семантико-синтаксична організація речення, яка «...характеризується не власне-синтаксичними відношеннями, а семантико-синтаксичними ознаками <...>, що відбивають специфіку з'єднання змісту і форми конкретного речення в конкретній мові» [1]. Речення є основою акту мовлення. По-друге, мова — це відкрита система, в якій, згідно закону розвитку відкритих систем, постійно відбувається взаємопроникнення, розвиток, набуваються нові сенси.

Первинний взаємозв'язок в українській мові реалізується на етапі поєднання звуків у склади та складів у слова, далі слова поєднуються у словосполучення, а після цього словосполучення поєднуються в речення і так далі. Так реалізується принцип системності та розвитку. На нашу думку, цінним для лінгводидактики і подальших досліджень опису мови є аналіз тих праць, де слово розглядають як першоцилінку лексичної системи мови.

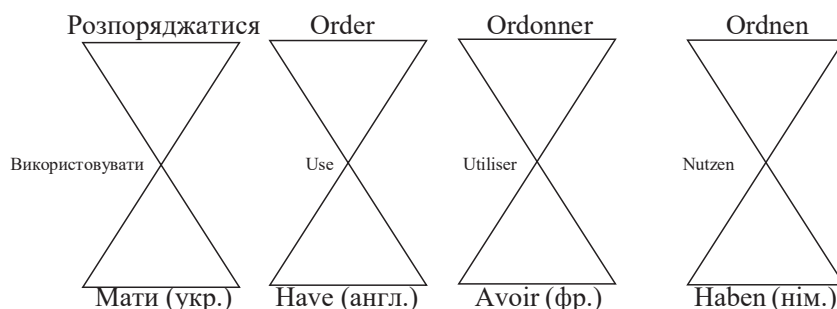
Видатний вітчизняний вчений О. О. Потебня у роботі «Мысль и язык» відзначив феноменальну здатність мови фіксувати та передавати всю безмежність людського досвіду за допомогою обмежених мовних засобів. Він підкреслював, що «мова — це не відбиття світогляду, що склався, а діяльність, яка його складає» [11]. «Чуттєвий образ — вихідна форма думки, водночас і суб'єктивний <...>, і об'єктивний» [11]. Розвиток взаємин між мисленням і мовою, на думку О. О. Потебні, визначається наступним чином: від дослівного мислення образами через образне мислення, асоційоване зі словом, до мислення за допомогою слів, причому всі ці етапи тісно пов'язані між собою. Відтак, насамперед, людина навчилася мислити образами, а потім закріпила за кожним з них звукову комбінацію. У подальшому виникла формалізація, яка відобразилася у знаку або послідовності знаків. Цей процес ми унаочнили за допомогою моделі, представленої на малюнку 5.

Мовний знак не просто факт мови, але складовий елемент системи, яку презентує мова: система — це цілісність, функція елементів, що є складовою системи, згідно Ф. де Сосюру, визначається взаємовідносинами цих елементів як компонентів системи, всі елементи якої утворюють ціле [14].

Мал. 5. Формування елементів мови

Моделювання на основі системного аналізу дає можливість визначити місце і роль лексичної одиниці в системі мови і виявити взаємозв'язки одноіменних рівней в різних мовах. Наприклад (мал. 6):

Мал.6. Системна обумовленість лексичних одиниць в іноземних мовах

Висновки. В останні роки стає все більш актуальним міждисциплінарний підхід до вирішення різного роду науково-гуманітарних і науково-технічних задач. З одного боку, це відображає інтегративний характер наукового пізнання на сучасному етапі розвитку людства, а з іншого боку, виникає об'єктивна потреба удосконалення методології оперування великою кількістю інформації на основі системного підходу. Проведене дослідження показало можливість використання моделей системного аналізу для вирішення проблеми формування лексичної компетенції в аспекті навчання іноземців. Запропоновані моделі дають можливість створити на їх основі методи вивчення лексики з використанням комп'ютерних програм і алгоритмів. Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані із застосуванням методів системного аналізу в інших розділах лінгвістики.

Л і т е р а т у р а

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
2. Габідулліна А. Р., Колесніченко О. А. Методи сучасних лінгвістичних досліджень. Слов'янськ : Маторін Б. І., 2019. 322 с.
3. Гринев-Гриневич С. В., Сорокина Э. А. О современных методах лингвистических исследований (к постановке проблемы). *Non multum, sed multa: Немного о многом. У когнитивных истоков современной терминологии*. Москва : Авторская академия, 2010. С. 277–290.
4. Дивак М. П. Системний аналіз. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 136 с.
5. Карлинский А. Е. Методология и парадигмы современной лингвистики. Алматы : КазУМОиМЯ, 2009. 353 с.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Академія, 2006. 368 с.
7. Мельников Г. П. Системная лингвистика и ее отношение к структурной. *Проблемы языкознания*. Москва : Наука, 1967. С. 98–102.
8. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2010. № 2. С. 11–17.
9. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2002. 328 с.
10. Поляков В. А. Универсология. Минск : Вэвэр, 2003. 200 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык. Харьков : Государственное издательство Украины, 1926. 240 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
13. Сокіл Б. Методи вивчення української мови як іноземної та їх характеристика. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. № 2. С. 14–18.
14. де Соссюр Ф. Труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1977. 695 с.
15. Степанов Е. Н. Семантизация некоторых украинских слов жителями Одессы. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : ОДУ, 1999. № 3–4. С. 61–65.
16. Степанов Є. М. Семантизація української лексики під впливом реклами в умовах білінгвізму Одеси. *Мовні норми рекламного тексту : Матеріали “круглого столу”*. Одеса : Астро-Принт, 2000. С. 15–17.
17. Сурмін Ю. П. Теорія систем і системний аналіз. Київ : МАУП, 2003. 368 с.

18. Федоренко О. І., Сухорольська С. М. Основи лінгвістичних досліджень : Підручник. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2009. 296 с.
 19. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой. Москва : Экономика, 1975. 193 с.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1993), *Grammar of Ukrainian language [Hramatyka ukrainskoi movy]*, Lybid Publishing house, Kyiv, 365 p.
2. Habidullina, A. R., Kolesnichenko, O. A. (2019), *Methods of modern linguistic research [Metody suchasnykh linhvistychnykh doslidzhen]*, Publisher B. I. Matorin, Slovyansk, 324 p.
3. Grinev-Grinevich, S. V., Sorokina, E. A. (2010), "On current methods of linguistic research (to the definition of the problem)", *Non multum, sed multa : a little about a lot. At the cognitive origins of modern terminology* ["O sovremennykh metodakh lingvisticheskikh issledovaniy (k postanovke problemy)", *Non multum, sed multa : nemnogo o mnogom. U kognitivnykh istokov sovremennoy terminologii*], Author's Academy Publishing house, Moscow, pp. 277–290.
4. Dyvak, M. P. (2004), *The system analysis [Systemnyi analiz]*, Economic thought Publishing house, Ternopil, 136 p.
5. Karlinskiy, A. Ye. (2009), Methodology and paradigms of modern linguistics [Metodologiya i paradigmy sovremennoy lingvistiki], KazUMOiMYa Publishers, Almaty, 353 p.
6. Kocherhan, M. P. (2006), *General linguistics : studybook for students [Zahalne movoznavstvo : pidruchnyk dlia studentiv]*, Academy Publishing house, Kyiv, 368 p.
7. Melnikov, H. P. (1967), "System linguistics and its relationship with structural linguistics", *Problems of linguistics* ["Sistemnaya lingvistika i yeye otnoshenie k strukturnoy", *Problemy yazykoznavniya*], Russian language Publishing house, Moscow, pp. 98–102.
8. Nikolayeva, S. Yu. (2010), "Aims of foreign language learning in the competence approach", *The foreign languages* ["Tsili navchannia inozemnykh mov v aspekti kompetentisnoho pidkhodu", *Inozemni movy*], Kyiv, issue 2, pp. 11–17.
9. Nikolayeva, S. Yu. (2002), *Method of formation an intercultural foreign communication competence [Metodyka formuvannia mizhkulturnoi inshomovnoi komunikativnoi kompetentsii]*, Lenvit Publishing house, Kyiv, 328 p.
10. Poliakov, V. A. (2003), *The Universology [Universologiya]*, Vever Publishing house, Minsk, 200 p.
11. Potebnya, A. A. (1926), *A Thought and a language [Mysl i yazyk]*, State publishing house of Ukraine, Kharkov, 240 p.
12. Selivanova, O. O. (2008), *The modern linguistics : directions and problems [Suchasna linhvistyka : napriamy i problemy]*, Dovkilia Publishing house, Poltava, 712 p.
13. Sokil, B. (2007), "Methods of study of Ukrainian as foreign and their description", *Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language*, ["Metody vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi ta yikh kharakterystyka", *Teoriya i praktyka vykladannya ukrainskoi movy yak inozemnoi*], Lviv, No. 2, pp. 14–18.
14. de Sossur, F. (1977), *Proceedings on linguistics [Trudy po yazykoznavniyu]*, Progress Publishing house, Moscow, 695 p.
15. Stepanov, Ie. N. (1999), "Semanticization of some Ukrainian words by the inhabitants of Odessa", *Mova / Language* ["Semantizatsiya nekotorykh ukrainskikh slov zhitelyami Odessy", *Mova*], Odessa State University Press, Odessa, vol. 3–4, pp. 61–65.
16. Stepanov, Ie. M. (2000), "Semanticization of Ukrainian vocabulary under the influence of advertising in the conditions of bilingualism in Odessa", *Language norms of advertising text : Materials of the "round table"* ["Semantyzatsiya ukrayins'koyi leksyky pid vplyvom reklamy v umovakh bilinhvizmu Odessy", *Movni normy reklamnoho tekstu : Materialy "kruhloho stolu"*], Astro-Print Publishing house, Odessa, pp. 15–17.
17. Surmin, Yu. P. (2003), *System theory and system analysis [Teoriya system i systemnyi analiz]*, MAUP Publishers, Kyiv, 368 p.
18. Fedorenko, O. I., Sukhorolska, S. M. (2009), *The basics of linguistic research [Osnovy linhvistychnykh doslidzhen]*, Ivan Franko Lviv National University Publishing house, 296 p.
19. Cherniak, Yu. I. (1975), *System analysis in economic management [Sistemnyy analiz v upravlenii ekonomikoy]*, Ekonomika Publishing house, Moscow, 193 p.

Svitlana M. BEREZHNA,

Lecturer of the Department of Linguistic and Humanitarian Training for Foreigners, Odessa I. I Mechnikov National University; 7, Mayakovsky lane, Odessa, 65082, Ukraine; tel.: +38 096 4546482; e-mail: ss4248647@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7629-2175

SYSTEM ANALYSIS IN LEXICOLOGY IN THE ASPECT OF FOREIGNERS' EDUCATION

Summary. The article is devoted to system analysis in lexicology. An interdisciplinary study has shown that system methods and certain principles (hierarchy; synergetics), indicators (optimization) can be used to develop new methods in lexicology. The **purpose** of the article is to propose new approaches to solving the problem of studying the vocabulary of foreign languages based on the method of system analysis. The **object** of study is the lexical system of language. The **subject** of research is the models of system analysis. The study **concluded** that the interdisciplinary method of system analysis is essentially synthetic, which allows to work with a large amount of input data at different levels of the system, allows to optimally process the system, accelerates the formation of lexical competence and approaches to a synthetic algorithm in any language. The algorithm can be implemented when learning a foreign language and create on its basis methods of learning vocabulary using computer programs and algorithms.

Key words: system approach, system analysis, methods of system analysis, modeling method, graphic method, semanticization, lexical system.

Статтю отримано 11.04.2022 р.